

משונה / טו:

תוכן:

פתיחה

שיטת הרא"ש

שיטת הראשונים

שיטת רש"י

משונה דשן

סיכום

פתיחה

בדיני קרן מצינו דין משונה¹. הדין אומר שכאשר הבהמה עשתה דבר לא מסתבר, משונה, חייבים הבעלים לשלם רק חצי נזק כיון שלא היו צריכים להיזהר ולשמרה מכך. נחלקו הראשונים בגדר זה ומה היחס לפעולות רגילות שהתגלגלו מ"משונה".

הגמ' (טו:): אומרת: "האי כלבא דאכל אימרי, ושונרא דאכלה תרנגולא - משונה הוא, ולא מגבינן בבבל. וה"מ ברברבי, אבל בזוטרי אורחיה הוא". ופירש"י:

"ברברבי - תרנגולים וכבשים גדולים דאין דרך כלב וחתול להורגן".

הגמ' אומרת שכאשר כלב הורג כבשה זה "משונה", אין דרכו בכך ולכן מתחייב מדין קרן ומשלם רק ח"נ. רש"י מפרש שבשביל שיחשב משונה צריך שהכלב יתקוף דווקא כבשים גדולים. האם רק ההריגה היא משונה והאכילה נחשבת שן וישלם נ"ש או שמא גם אכילת הכבשה היא מדין משונה?

נחלקו הראשונים בכך. הגמ' (כג:): אומרת: "כלב שנטל חררה.. ואכלה על חררה משלם נזק שלם" ומעמידה הגמ' בחתר הכלב תחת הגדר בשביל להגיע לחררה. מסיק רב מרי בריה דרב כהנא "זאת אומרת סתם דלתות חתורות הן אצל כלב". וכתב רש"י: "דסתם דלתות חתורות הן אצל הכלב - ולא תימא משונה הוא ופלגא נזקא משלם".

גם כאן רש"י מפרש את מהלך הסוגיא עפ"י משונה. בהו"א כלב שחתר תחת הגדר ואכל את חררה שהייתה מעבר לגדר הוי משונה אך כיון שהמשנה מחייבת נזק שלם מסיק רב מרי שסתם דלתות מיעדות לפריצת הכלב ולא הוי משונה. רואים מרש"י שאילו היה משונה גם האכילה היתה נחשבת משונה (אכילת חררה) ולא רק החתירה וה"נ בנידון בכלבא דאכל אימרי אכילת הכבשה גם תיחשב משונה ולא שן.

שיטת הרא"ש

הרא"ש (ב, ג) חולק וסובר שרק למעשה המשונה עצמו יש דין משונה אבל האכילה נחשבת כבר "שן":

¹ דעה רווחת היא שכל קרן היא "משונה", עיי' מכדרשב"י להלן, רש"י (יד. ד"ה משונה). אך עיי' תוס' (טו: ד"ה והשתא) ובשיטמ"ק שמתרץ.

"..הלכך נראה לי לפרש הא דאמרין לעיל האי כלבא דאכל אימרי ושונרא דאכלה תרנגולי משונה הוא... אפחת שפחתה המיתה קאמר דלא מגבינן בבבל אבל דמי הנבילה משלם אם אכל בחצר הניזוק ואם ברה"ר מה שנהנה דאכילה לא הוי שינוי דדרכם לאכול כל נבילות".

הרא"ש תוקף את הבנת רש"י שאכילה שהגיעה מהריגה היא גם משונה, הרי אכילה זו דרכה ואיך ניתן לומר על כך שזה מעשה משונה? לכן צ"ל שכלב שהורג כבשה ואכלה, על ההריגה בלבד משלם ח"נ אבל האכילה הוי שן וחייב נ"ש.

בנוסף הרא"ש מקשה מהמשנה (יט): "אכלה כסות וכלים משלם חצי נזק". לפי דברי רש"י היה צריך לכתוב חידוש יותר גדול, אפילו כלבא דאכל אימרי שדרכו לאוכלה משלם ח"נ? ועוד במשנה של "קרן" (טו): היה צריך לשנות שישה תמים ולא רק חמישה כי יש אכילה שאין דרכה בכך כמו כלבא דאכל אימרי? לכן סובר הרא"ש שרואים כל מציאות וכל מעשה בפנ"ע ואכילת הכבשה תחשב שן.

לגבי ההו"א בסוגיה של דלתות חתורות כותב הרא"ש שהיא מדין אונס ולא משונה.."מצי לפרש אי לא היו סתם דלתות חתורות אצל הכלב הוי אונס ופטור לגמרי"².

שיטת הראשונים

כעין מחלוקת זו מצינו ברובתינו האיטלקים, בין הריא"ז לסבו פסקי הרי"ד (א, ג):

"הכלב שהרג גדיים וטלאים ואכלם...אינו משלם אלא חצי נזק על ההריגה. אבל על האכילה משלם נזק שלם לפי שיטת מז"ה, וכבר ביארתי.. שאף על האכילה משלם חצי נזק".

אם כן הרי"ד כהרא"ש, וריא"ז סובר כרש"י ואומר שיסביר את עצמו בקונטרס הראיות אך הקונטרס אבד. מ"מ בחידושי תלמיד הרא"ש והרשב"א מובאת הסיבה לפטור גם אכילה שהגיעה מהריגה:

"... ולישנא דגמ' לא משמע הכי דקאמר האי שונרא דאכל תרנגולי...משונה הוא אלמא אכילה נמי הוי משונה דכיון שעי' שינוי אכיל תולדה דקרן היא".

כלומר אנו רוצים לשמור על אורח חיים רגיל ואדם לא צריך לשמור על כלבו שלא יאכל את נבילת הכבשה כיון שכלל לא אמור להיות מצב כזה שהרי סתם כלב לא תוקף כבשה וממילא אין מציאות שעומד מול הכבשה המתה ולכן כל מה שהגיע ממציאות משונה לא היה צריך הבעלים להישמר ויהיה פטור³.

הרמב"ם (נזקי ממון ג, ז) כותב:

"חיה שנכנסה לרשות הניזוק וטרפה ואכלה בהמה או בשר משלם נזק שלם שזה הוא דרכה, אבל כלב שאכל כבשים קטנים או חתול שאכל תרנגולים גדולים הרי זה שינוי ומשלם חצי נזק".

הרמב"ם מצדד שה"משונה" קאי גם על האכילה אך מוסיף על רש"י שגם כלב שתוקף כבשה קטנה חייב וכ"כ הרי"ף (ו.י). האו"ש כותב (נזק"מ, ב, ט):

² לפי הרא"ש נראה שההבדל בין משונה (אכילת כסות, כלב שהורג בהמה) לאונס (בהמה שברחה, כותל שנפל, כלב שחתר) הוא שבמשונה השינוי קורה בשעת הנזק לעומת זאת אונס הוא שלב מקדים לנזק שמתמשך כל הזמן(הבהמה כל הזמן בורחת ולא שברחה בעבר). אצל רש"י ניתן לראות שברירת בהמה היא תמיד אונס (גם בכלב שחתר) כי לשיטתו משונה הוא בבהמה כדלהלן וא"כ א"א לומר שבהמה שבורחת היא משונה אלא רק משונה שהצליחה לברוח(המציאות משונה) ולכן היש"ש (וכנראה גם הרמב"ם והרי"ף) שסובר כרש"י שהאכילה גם נחשבת משונה מודה שכלב שחתר זה אונס כי גם הוא מגדיר משונה במציאות ולא בבהמה.

³ עד זמן שנוכל לומר שהבעלים כבר יודעים ושוב יתחייבו מדין שן שהיה להם לשמור.

"רבנן קדמאי ומהם רבינו חולקים על הרא"ש, וסברי דגם על האכילה אינו משלם רק חצי נזק, דכיון דבא ההיזק ע"י שינוי, שבלא השינוי לא הוי בא ההיזק של אכילת הכבש אחר המיתה, והוא המית לאכול, וכן בכלב שחתר הוי שינוי, ובין אם נאמר פלגא נזקא ממונא או פלגא נזקא קנסא הכל משום דעל אופן השינוי לא הוי ליה לאסוקי אדעתיה דבעלים שיקרה כזה, ואם קרה באופן המשונה חייב ברה"ר. ולפי"ז דעת רבינו להתקיעה בכלי הוי אורחיה, דדרך התרנגול לתקוע, רק השינוי הוה ההושטה בכלי, מה שהושיט ראשו אל תוך אויר הכלי, וכיון דזה הוי משונה תו ההיזק מה שבא ע"י קולו דאורחיה הוי מיחשב שינוי, כיון שבא בסיבת השינוי הקודמו".

לכאורה תרנגול שתוקע באוויר יכול לשבור כלי כמו סוס שצונף (ט): אך אם עשה זאת תוך כדי תחיבת הראש לכלי הוי ההכנסה משונה ומשלם חצי נזק. רואים שאפילו אם לא המשונה יוצר את הנזק והיה יכול לקרות בלעדיו כיון שנעשה בצורה של משונה חייב רק ח"נ⁴.

היש"ש (ב, ט) גם כן סובר כרש"י והרמב"ם⁵ ומתרץ את קושיות הרא"ש. על קושייתו הראשונה שהיה צריך לכתוב במקום כסות וכלים "כלבא דאכל אמרי", שהרי זה חידוש גדול יותר שמשלם רק ח"נ, מקשה שגם לרא"ש היה צריך לכתוב "בהמה שאכלה בשר" שזה יותר חידוש שאע"פ שזה מאכל גמור לאחרים כיון שלדידה לא ראוי (בדר"כ בהמה לא אוכלת בשר) משלם ח"נ וא"כ צריך לומר שיש עניין לתנא דווקא בכסות וכלים⁶.

על קושייתו השניה מתרץ שהתנא רצה לחדש שלא אומרים מועד לנגיחה הוי מועד לנשיכה וכדו', כלומר שלא אומרים מועד מדרך היזק אחת מועד לדרך שנייה (בין חמשת הדברים המנויים במשנה) ובאכילה משונה לא צריך להשמיענו כי זה לא חידוש.

החזו"א (ב"ק יד, ז ד"ה ובעיקר) שואל מה יקרה כשיבוא כלב אחר ויאכל את הכבשה שהרג הכלב. לרא"ש פשוט שיתחייב מדין שן שהרי אפי' הראשון מתחייב מ"שן, אך לראשונים האחרים קשה לומר שיתחייב מדין קרן שהרי לא קשור למשונה אלא נראה שחייב מדין שן ויוצא שחייב על האכילה הכלב שהרג מדין משונה והכלב השני מדין שן אע"פ שהטעם ביחס לבעלים שווה שלא היה צריך לשמור מאכילת הכבשה ומ"ש האי מהאי?

לפי האו"ש הדברים מובנים, כל מציאות שהגיעה מ"משונה" אע"פ שיכלה להתבצע במציאות רגילה כיון שקרה ע"י שינוי חל דין "משונה" וא"כ ה"נ גבי הכלב השני כיון שהנבלה הגיעה ע"י שינוי חל דין "משונה"⁷.

שיטת רש"י

מהתבוננות ברש"י נראה שטעמו שונה מנימוק תלמיד הרא"ש והרשב"א. רש"י מגדיר משונה (יד. ד"ה משונה קרו) "קרן תמה וכל תולדותיה קרי משונה הואיל ושינוי את וסתן שלא היו דרכן לכך". מרש"י נראה שנגיחה,

⁴ הבנה זאת מהאו"ש מאוד מתבקשת וניתן להוכיח אותה בצורה הרבה יותר פשוטה. כלב שיכנס לחצר ויאכל שם בשר יתחייב מדין שן כי היה על הבעלים לשמרו א"כ למה כאשר הוא מייצר את הבשר בכך שהורג את הכבשה לא יתחייבו הבעלים אלא רואים מ"מ כל תוצאה שמגיעה משינוי חייבים עליה רק ח"נ.

⁵ כרגע נראה שרש"י והרמב"ם עומדים בשיטה אחת.

⁶ מה העניין בכסות וכלים תלוי במחלוקת בגמ' (כ.) על מה דברי המשנה בד"א וכו' עומדים עיי"ש. לרב דקאי גם על כסות וכלים בא לומר שאין דרך להניח כסות וכלים בשביל לנוח והוי משונה. לשמואל דקאי רק על פירות, בא לומר שמשלמת מה שנהנית ברה"ר רק כשראוי ויש הנאה אבל בכסות וכלים שכלל אין הנאה חייבת ח"נ.

⁷ ראה עוד הערה 4.

שהיא משונה או כל מעשה אחר לא מסתבר הוא שינוי בווסת הבהמה, כמו אישה שיש לה שינוי פיזיולוגי בגוף ה"נ בבהמה שעושה מעשה משונה זה נובע משינוי בגופה. לדוג' יש ריבוי אדרנלין ועכשיו היא ב"אקסטזה" ועושה פעולות משונות. ראייה לכך שאכן זו דעת רש"י ניתן למצוא בפירושו (יט). על תרנגול שתוקע בתוך כלי דהוי משונה שמפרש רש"י (ד"ה משונה הוא) "התרנגול שאין דרכו לתקוע בכלי". כלומר לא המציאות שמכניס ראשו לכלי אלא התרנגול עצמו משונה. בנוסף מובנים דברי הגמ' (לז): שמשווה את מחלוקת רב ושמואל בקביעת ווסת של נידה לקביעת מועדות לשור, לפי דברינו יש מקום להשוואת הגמ' בין המחלוקות שכמו שבאשה השינוי גופני ה"נ בשור, מה שאין כן אם השינוי חיצוני- התנהגותי ההשוואה לא חופפת.

הגמ' יבמות (סד:-סה). מכריעה במחלוקת לעניין חזקה⁸ בין רבי לרשב"ג: "נישואין ומלקיות - כרבי, וסתות ושור המועד - כרבן שמעון בן גמליאל". התוס' (ד"ה ושור המועד וכן בב"ק כג: ד"ה איזהו מועד) אומר שבשור מועד גם רבי מסכים לרשב"ג שאחר ג' נגיחות נהיה מועד כיון שלומדים זאת מפסוק. לרש"י שמשווה לגמרי בין שור מועד לווסת של אישה מתאים מאוד שהלכה בשניהם כאותו אחד ונצטרך לומר שרש"י חולק על תוס' וסובר שרבי חולק על רשב"ג גם בשור המועד כי בנידה (סג). מפורש שרבי חולק על רשב"ג בווסתות וכיון שיש להם אותו שורש צ"ל שחולקים גם בשור המועד. ואכן מצינו בראשונים (מאירי, תלמיד ר"ת, ר"ה) שרבי חולק על רשב"ג גם בשור המועד.

נחזור לרש"י שמחשיב את האכילה כמשונה ונאמר שהאכילה משונה לא כי המציאות הגיעה מפעולה משונה אלא כיון שהבהמה עצמה משונה אז גם כשהיא אוכלת? זה מתוך אותו מצב של "שיגעון" עד אשר יהיה פסק זמן שנדע שנרגעה וחזרה למצבה הרגיל.

יוצא שכלב שהרג וחיכה פרק זמן קצר ואכל לפי רש"י יתחייב מדין שן שהרי יש הפסק וכבר א"א לומר שזהו המשך מצבו הראשון אך לרמב"ם והיש"ש כיון שהגיע ממשונה ועוד לא יודעים הבעלים יתחייב מדין קרן.

בנוסף גם קושיית החזו"א, מה הדין אם יבוא כלב אחר ויאכל את הכבשה שהרג חברו הכלב איך נחייבהו מדין שן, מתיישבת לרש"י כי לדידיה כל המשונה הוא בבהמה גופא ולא מזור לומר שעל הכלב ההורג חל דין משונה ועל השני לא חל כי "משונה" הוא לא דין במציאות שהיא שווה בכול אלא בבהמה.

משונה דישן

חלקו הראשונים (הובאו לעיל) אם חל דין משונה על כלב שתוקף כבשה קטנה. לרי"ף והרמב"ם כן ולרש"י לא, והעיר על כך השלט"ג (ו). שמהגמ' בכתובות (מא): משמע כרי"ף והכא כרש"י וכל אחד העדיף גירסא אחרת. הגמ' בכתובות אומרת:

⁸ האם היא אחר פעמיים או שלוש, לרבי אחר פעמים ולרשב"ג אחר שלוש.

⁹ לכאורה גם כשעשינו אותה "יצור אחר" ק' לומר שאיבדה התנהגותיות רגילות וכמו שההליכה במצב כזה זה לא משונה ה"נ האכילה ואפשר לומר שכלב שהורג כבשה צריך להיבהל ולברוח מכך שעשה משעה גדול כ"כ, כאדם שמצליח לברוח ויוצא ממקום שאסור לו ומיד חוזר כי נבהל..ומכך שלא ברח הכלב מוכח שהוא עושה זאת מ"שיגעון". א"נ נאמר שמשונה מתגבר על המעשים הטבעיים כיון שמוכח לנו שהיא משונה.

"והשתא דאמרת פלגא ניזקא קנסא, האי כלבא דאכל אימרי ושוניא דאכיל תרגולרי רברבי - משונה הוא, ולא מגביני בבבל, אבל זוטרי - אורחיה הוא, ומגביני".

כלומר בכתובות החילוק בין קטנים לגדולים הוא רק בתרגולים אך בכבשים לא נראה שיש חילוק ובין בקטנים בין בגדולים הוי משונה. אמנם צריך להבין מדוע כל אחד העדיף גירסא אחרת. לפי דברינו ניתן לומר שרש"י סובר שמשונה הוא בבהמה או צריך שינוי יותר גדול בשביל לומר שהחיה השתנתה ל"בריה אחרת" אך לרמב"ם סובר שמשונה הוא במציאות מספיק שינוי יותר קטן בשביל לומר שהבעלים לא היו צריכים לחשוב על מציאות כזו ולשמור מההיזק.

הגרי"ד (ב: על תוד"ה דאילו) סובר ברמב"ם שהגדרת קרן היא כוונתו להזיק וזו הסיבה שהרמב"ם מחייב נחש שמקיש מדין "קרן" ובכך חולק על תוס' (טז. ד"ה והנחש) שמחשיב הכשה כאב המזיק "רגל". לפי"ז טוען הגרי"ד א"א שאכילת כבשים תהיה "משונה" (קרן) שהרי אין כוונת הכלב להזיק אלא אוכל להנאתו. בנוסף, מכך שהרמב"ם כותב את הדין של כלב שאכל כבשה יחד עם הלכות שן רואים שראה את אכילת הכבשה כ"שן", א"כ למה משלם רק ח"נ? אלא מוכח ש"משונה" הינו דין כללי החל על האבות נזיקין ולא חלק מקרן (או קרן עצמה¹⁰) וכלב שאכל כבשה חייב מדין משונה דשן:

"משמעות דברי הרמב"ם, שאף חיות שדרכן להזיק בכלל קרן מאחר שכוונתן להזיק... ויוצא לפי"ז שעיקר הקובע של חלות שם קרן הוא הכוונה להזיק, ומשונה ודיני תמות ומועדות אינם מעכבים בחלות דין קרן, דאף מזיק שכוונתו להזיק ואורחיה בהכי חשוב קרן בפעם הראשונה.... יוצא לרמב"ם עיקר חלות שם שן תלוי בהנאה להזיקא ועיקר חלות שם קרן תלוי בכוונה להזיק ומשונה הוי דין בעלמא, בין בשן ובין בקרן, דמחייב ח"נ¹¹."

תפיסה זו ש"משונה" הוא דין חיצוני לכל האבות נזיקין נמצאת כבר במכילתא דרשב"י:

"ושלח את בעירה אין לי אלא שן לאכל את הראוי לה ולרגל לשבר כדרך הילוכה מנין לשן לאכל את שאין ראוי לה. ולרגל לשבר שלא כדרך הילוכה ת"ל ובער בשדה אחר לרבות דברים אחרים יכול על הכל משלם נזק שלם ודין הוא והלא שור שהזיק את חברו בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו מה שור מיוחד שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם כך כל דבר שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם".

המכילתא לומדת ע"י היקש שכמו ששור חייב רק ח"נ בדבר שאין ראוי לו, "משונה", כך כל האבות שהזיקו בדבר שאין ראוי להם חייבים רק ח"נ.

אמנם מהתבוננות בגמ' (זו): נראה שהבבלי לא קיבל שיש משונה לכל האבות¹²:

"אמר שמואל: ארי ברה"ר, טרף ואכל - חייב(קרן, שהרי אין שן ברה"ר)... והתניא: וכן היה שנכנסה לחצר הניזק, טרפה בהמה ואכלה בשר - משלם נזק שלם(אלמא דין שן כי קרן חייבת רק ח"נ)? רבינא אמר: כי תני מתניתא - בארי תרבות, ואליאבא דר' אלעזר, דאמר לאו אורחיה(והוי משונה). א"ה, ח"נ בעי לשלומי! דאייעד. א"ה, מאי האי דקתני לה גבי תולדה דשן? גבי תולדה דקרן בעי למיתנייה! קשיא".

¹⁰ ראה הערה 1.

¹¹ יש שרצו להסביר כך את הרי"ף שלשיטתו השאלה (ב). "תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן" היא האם כמו שבקרן יש חילוק בין תם למועד ה"נ בשאר האבות, ואם נאמר שיש משונה על כל האבות ברורה מאוד הה"א לומר שדין תמות גם שייך לכול האבות.

¹² הקטע מהגמ' ערוך, רק החלקים הרלוונטים הובאו.

לאחר שהגמ' הבינה שרבינא תירץ שהארי הועד ולכן חייב נ"ש שואלת למה הוא שנוי עם דיני קרן. לפי הגרי"ד והמכילתא שיש משונה לשן כלל לא שייך לשאול למה נשנה בדיני שן שהרי הוא הועד בדיני שן כי בתחילה טריפת ארי תרבות היא משונה דשן ולאחר ג' פעמים הועד לשן ולכן נשנה עם דיני שן ולא קרן. אלא שהגמ' נשארה בקשיא¹³ וקיבלה את השאלה שהיה ראוי שייכתב ביחד עם דיני קרן. מוכח שהבבלי סובר שמשונה הוא רק בקרן.

סיכום

יסוד דין משונה הוא לאפשר אורח חיים נורמלי ולכן פטרו מתשלום מלא על היזק הבא ע"י שינוי. נחלקו הראשונים במקרה שפעולת השינוי הולידה פעולה היזק שבפנ"ע היא "אורחיה", לדוגמא כאשר כלב הורג כבשה (משונה) ואוכל אותה (אורחיה). לרא"ש רק פעולת השינוי נחשבת משונה אבל על האכילה יתחייב נ"ש וכי אפשר לומר שהאכילה משונה? הרמב"ם ועוד¹⁴ סוברים, כיון שהמציאות של הפעולה הרגילה הגיעה רק בעקבות המשונה אז גם היא נכללת בפטור לשלם רק ח"נ. מוסיף עליהם רש"י שאפילו הפעולה הטבעית (אכילה) נחשבת משונה כיון שבמעשה המשונה שלה (הריגה) הוכיחה שהיא לא במצבה הרגיל ויש כאן סוג של "ברייה אחרת" ולכן ברור שגם על האכילה משלם רק חצי נזק.

¹³ נוהגים לומר של"קשיא" יש תירוץ דחוק ול"תיובתא" אין מה להשיב ואולי הגמ' כתבה רק "קשיא" כי ניתן לתרץ שיש משונה לשן.

¹⁴ וכן הרי"ף, תלמיד הרא"ש והרשב"א והיש"ש.